

До 100-річчя Уласа Самчука

САМОПРОЕКЦІЇ ПИСЬМЕННИКА НА ТЛІ ДОБИ

Українська література, надто ж протягом останньої епохи її розвитку, волею-неволею була безпосередньо втягнута в суспільно-політичні процеси доби. У цьому контексті Улас Самчук, сторіччя від народження якого виповнюється в ці дні, є однією з найбільш цікавих і суперечливих постатей. У його творчій біографії поєднуються кілька окремих форм свідомості, що надають його постаті певної знаковості і, безумовно, впливали та впливають на особливості сприйняття творчості письменника українським читачем.

Культурно-регіональна автентичність насамперед асоціює ім'я Уласа Самчука із древнім волинським краєм, відомим тисячолітньою історією та культурно-освітніми традиціями. Увага письменника зосереджена на еволюції українського чинника. Так, у романі «Волинь» він поетапно відстежує становлення національної ідентичності своїх земляків - від свідомості «руських», підданих «білого царя», до пізнання основ національної культури, а згодом до рішучого прийняття українства та боротьби за нього в умовах асиміляційної політики міжвоєнної Польщі.

Другий рівень ідентичності торкається включеності раннього Самчука в західноукраїнський національно-культурний контекст, який був своєрідним ідеологізуванням Західної України як «українського П'ємонту». Письменник здобуває визнання з публікацією роману «Волинь». Певною мірою творча історія роману також віддзеркалює «горизонт очікування» читача, оскільки друга та третя книга писалися із виразною орієнтацією на актуальну потребу часу. Про це свідчать принаймні критичні відгуки в тогочасній галицькій пресі.

Національно-захисні акценти в західноукраїнській та еміграційній критиці того часу вказують на вкотре дискутовану проблему творчої свободи митця. Умови поляризації національно-культурних сил позначилися на представленні цієї проблеми: на протидію соціологічно-класовим цінностям, утвердженням радянської літератури, ставилися національні критерії як чинник збереження власної спільної ідентичності та захисту від асиміляції. Еволюція головного героя трилогії «Волинь» Володька Довбенка може бути прикладом героя свого часу, а національна zaangażованість автора виходить із розуміння оборонної функції літератури.

Парадоксально вже те, що Самчук сприймає катастрофічний час війни як час творчості. У супереч відомій істині про мовчання муз у часи гримкотіння гармат, письменник протягом кількох літ воєнного лихоліття провадить дуже активну та ентузіастичну діяльність. Балансуючи на межі компромісу та колаборації із окупаційним режимом гіт-

зауважити. Як і раніше, основним ворогом та загрозою для української душі письменник вважає імперсько-російську свідомість, модифіковану в сталінську суспільну тоталітарну систему. Він рішуче критикує наслідки впливу цих чинників, зокрема тип українця-малороса, жертви й водночас пасивного виконавця імперської волі. В одному із нарисів цієї пори Самчук висловився гостро й категорично: «...Хто вірить у большевизм, є свідомий злочинець проти себе самого, своєї родини, свого народу. Хто толерує большевизм, є дурень. Хто надіється, що большевизм зміниться, - ідіот».

Проте в оцінках «коричневого» тоталітаризму Улас Самчук значно стриманіший, нерідко їх уникає взагалі, що можна пояснити підцензурними умовами його творчості. Проте, коли мова йде про автобіографічну діалогію «На білому коні», «На коні вороному», аргумент цензури однозначно знімається з рахунку, адже ці мемуари писалися значно пізніше (перша книга вийшла друком 1956 року, а друга - 1975-го). У цьому випадку пояснити авторські акценти випадає радше самовиправдальними амбіціями.

Набутий протягом цього часу творчий досвід спонукає Самчука критично переглянути образ України та українства. Він переконається, що небезпека розкладу значно реальніша для української душі, ніж досі уявляв. Ідеалізована патріархальна Україна, зображена в «Марії», поступається амбівалентному образіві Сходу-Осту з однойменного роману - самодостатній геополітичний реальності, яка виразно відмінна від Заходу, проте московсько-азіатську ментальність сприймає для себе як стратегічну загрозу. У цьому діагностуванні загроженості Самчук близький до рефлексій Євгена Маланюка, який в одному зі своїх проникливих есеїв виставив відрізаний образ малоросійства - типу «національно-дефективного, скаліченого психічно, духовно, а в наслідках часом - і расово». Самчукові міркування загалом викладаються у форматі подібних оцінок. Шкода, що навіть у пізнішому «Ості» письменник не звільнився від загальникових уявлень про Схід і не зміг переконалив психологічно-філософський аналіз ситуації.

ки біографічного роману та драми), письменник розкриває, з одного боку, волю української людини, але, з іншого, її мимовільну роздвоєність, морально-психологічну кризу, що викликана безпосередніми обставинами боротьби приречених. Ось характерні «зрізи» свідомості часу і себе в часі, узяті з роману «Чого не гоїть огонь». Герой твору Яків Балаба представлений на безгеройному й трагічному тлі воєнних обставин, і це неодноразово змушує його (як, втім, і інших персонажів) до рефлексій над драматизмом ситуації. Стан дегероїзації поширюється на цілий континент і на цілі народи. Тут в автора виникає доречна біблійна аналогія: «Нема між нами більше героїв... і святих. Усі змішалися в одну масу, як пісок пустині... І тільки вітри женуть нас кудись... І ніхто з нас не знає куди...».

На третьому етапі пошуку ідентичності Самчук осмислює себе як надрегіональну постать, як виразник волі цілого народу. Збагативши свої знання побути й психології українців враженнями від Києва, Харкова, Полтави, Наддніпрянщини, Улас Самчук свідомо прагне бути «літописцем українського простору». До цього спонукають і творчі амбіції автора, що перейшов межу зрілості, має довіру читачів та виразно бачить перспективи розвитку.

Нарешті останній, еміграційний період своєрідно підсумовує означений шлях. Характерно, що Самчук прагне збагнути внутрішні причини та механізми кризи українського духу. Досвід поразки загострює його аналітичні здібності. Утім, розбіжність між деклараціями, публіцистичними гаслами та творчою практикою є тут також очевидною. Упливовий критик тієї пори Юрій Шерех закидав прозаїкові «провінційну байлуватість» та «брак культури в деталях», віддаючи перевагу творам інших авторів.

Формулою нового розуміння письменницького завдання перед нацією і світом стала Самчукова концепція «великої літератури» у часи МУРу. Вона була витлумачена у кількох доповідях та статтях Уласа Самчука перших повоєнних літ. Звернемо увагу, що письменник прагне здобути безпристрасну, об'єктивну позицію. Уроки національного розбрату, який так прикро позначився на поразці визвольної боротьби, спонукали Самчука переосмислити свої недавні націоналістичні симпатії (у мемуарах «На білому коні» йдеться про захоплення тогочасного автора О.Телігою, О.Ольжичем та ін.) і шукати можливостей консолідації всіх національно свідомих сил в умовах еміграції. Тому то на організаційному з'їзді МУРу в Ашафенбурзі (Німеччина) 21 грудня 1945 року Улас Самчук проголошував засади толеранції та зваженості, закликаючи українських митців уникали крайнощів. Сам письменник декларував поміркованість як органічну рису власної вдачі: «По своїй природі не люблю крайностей, їх не переслідую і їх не проповідую. Не думаю категоріями революціонера, але рівночасно не розумію реакції на революцію». Такий же погляд він засвідчив на І з'їзді українських журналістів у Новому Ульмі 2 червня 1946 року, коли говорив про потребу думати як демократ і аристократ, революціонер і консерватор, соціаліст і націоналіст».

колах грації лом.

Улас чного очнит розтя час зі увазі мом і ти ве Очеви творц вий ки ми, жи таког цію та

Ром попер спога писце нак ві кож я котра ру, іст нену сприй раїна кту За лам и чується людні пейсь люван

Твор ння п для сі линия, емігра дації н вав пи держа народ серед 1920-х го Від Празі ційних Письм нув по турні і умову мисле

Дос і гоме ріоду і йому ж цікави гою, за не яви го час; ріоди і

Опть чука, й безпер часни ва. Пи попрі україн інших і ти дог Щоб ут щоб ко якраз м рія зіт ла», - заповід серед т які фог го мисл

ПРОЕКЦІЇ ПИСЬМЕННИКА ТЛІ ДОБИ

Література, надто ж протягом останньої епохи ново-неволею була безпосередньо втягнута в сучасні процеси доби. У цьому контексті Улас Самчук від народження якого виповнюється в ці дні, є більш цікавих і суперечливих постатей. У його творчій діяльності поєднуються кілька окремих форм свідомості його постаті певної знаковості і, безумовно, впливають на особливості сприйняття творчості українським читачем.

автентичність ім'я Уласа Самчука, український краєм, відомою історією та культурними цінностями. Увага письменника на еволюції української мови, у романі «Ворошилість» відстежує становлення ідентичності своєї державності «русских», «українських», до пізнання культурної, а згодом національної українства та в умовах асиміляції в Польщі.

ідентичності торкається творчості Самчука в зацікавленості національно-культурного свідомості ідеології України як «української». Письменник здобув свою першу публікацію в журналі «Мірою творчої історії» і зберігає «горісточку», оскільки друкарство з виразною потребою часу, найкращим критичним галицької преси.

акценти в західній еміграційній критиці на вкотре дискусійної свободи митця. національно-культурної на представлення на протиположності, утвердження літератури, якої критерії як чинної спільної ідентичності асиміляції. Європа трилогії «Воробейка може бути втрачена» в часі, а національність автора виходить з функції літе-

ри, що Самчук в час війни як речі відомі істини в часі гримкотіння протягом кількох років провадить дуже активну діяльність. Багато промісу та колапсу режимом гітлерів, чимало ізданий, а згодом з'являється з людським, здається, суттєво певні зміни в «боронності» варто

зауважити. Як і раніше, основним ворогом та загрозою для української душі письменник вважає імперсько-російську свідомість, модифіковану в сталінську суспільну тоталітарну систему. Він рішуче критикує наслідки впливу цих чинників, зокрема тип українця-малороса, жертви й водночас пасивного виконавця імперської волі. В одному з нарисів цієї пори Самчук висловився гостро й категорично: «...Хто вірить у большевизм, є свідомий злочинець проти себе самого, своєї родини, свого народу. Хто толерує большевизм, є дурень. Хто надіється, що большевизм зміниться, - ідіот».

Проте в оцінках «коричневого» тоталітаризму Улас Самчук значно стриманіший, нерідко їх уникає взагалі, що можна пояснити підцензурними умовами його творчості. Проте, коли мова йде про автобіографічну дилогію «На білому коні», «На коні вороному», аргумент цензури однозначно знімається з рахунку, адже ці мемуари писалися значно пізніше (перша книга вийшла друком 1956 року, а друга - 1975-го). У цьому випадку пояснити авторські акценти випадає радше самовиправдальними амбіціями.

Набутий протягом цього часу творчий досвід спонукає Самчука критично переглянути образ України та українства. Він переконується, що небезпека розкладу значно реальніша для української душі, ніж досі уявляв. Ідеалізована патріархальна Україна, зображена в «Марії», поступається амбівалентному образу Сходу-Осту з одноименого роману - самодостатній геополітичний реальності, яка виразно відмінна від Заходу, проте московсько-азійську ментальність сприймає для себе як стратегічну загрозу. У цьому діагностуванні загрози Самчук близький до рефлексій Євгена Маланюка, який в одному зі своїх проникливих есеїв витворив адрозливий образ малоросійства - типу «національно-дефективного, скаканиного психічно, духовно, а в наслідках часом - і расово». Самчукові міркування загалом вкладаються у фарватер подібних оцінок. Шкода, що навіть у лізішому «Ості» письменник не звільнився від загальникових уявлень про Схід і не зміг переконливо, психологічно, а не плакатно, зобразити тип східного українця.

У творах воєнного періоду (а це, головним чином, малі жанри - Самчук лише нарис, памфлет, робить начер-

ки біографічного роману та драми), письменник розкриває, з одного боку, волю української людини, але, з іншого, її мимовільну роздвоєність, морально-психологічну кризу, що викликана безпосередніми обставинами боротьби приречених. Ось характерні «зрізи» свідомості часу і себе в часі, узяті з роману «Чого не гоїть огонь». Герой твору Яків Балаба представлений на безгеройному й трагічному тлі воєнних обставин, і це неодноразово змушує його (як, втім, і інших персонажів) до рефлексій над драматизмом ситуації. Стан дегероїзації поширюється на цілий континент і на цілі народи. Тут в автора виникає доречна біблійна аналогія: «Нема між нами більше героїв... і святих. Усі змішалися в одну масу, як пісок пустині... І ніхто з нас не знає куди...».

На третьому етапі пошуку ідентичності Самчук осмислює себе як надрегіональну постать, як виразник волі цілого народу. Збагативши свої знання побуту й психології українців враженнями від Києва, Харкова, Полтави, Наддніпрянщини, Улас Самчук свідомо прагне бути «літописцем українського простору». До цього спонукають і творчі амбіції автора, що перейшов межі зрілості, має довіру читачів та виразно бачить перспективи розвитку.

Нарешті останній, еміграційний період своєрідно підсумовує означений шлях. Характерно, що Самчук прагне збагнути внутрішні причини та механізми кризи українського духу. Досвід поразки загалом його аналітичні здібності. Утім, розбіжність між деклараціями, публіцистичними гаслами та творчою практикою є тут також очевидною. Упливовий критик тієї пори Юрій Шерех закидає прозаїкові «провінційну вайлуватість» та «брак культури в деталях», віддаючи перевагу творам інших авторів.

Формулою нового розуміння письменницького завдання перед нацією і світом стала Самчукова концепція «великої літератури» у часи МУРУ. Вона була витлумачена у кількох доповідях та статтях Уласа Самчука перших повосенних літ. Звернемо увагу, що письменник прагне здобути безпристрасну, об'єктивну позицію. Уроки національного розбрату, який так прикро позначився на поразці визвольної боротьби, спонукали Самчука переосмислити свої недавні націоналістичні симпатії (у мемуарах «На білому коні» йдеться про захоплення тогочасного автора О.Тягою, О.Ольжичем та ін.) і шукати можливостей консолідації всіх національно свідомих сил в умовах еміграції. Тому то на організаційному з'їзді МУРУ в Ашаффенбурзі (Німеччина) 21 грудня 1945 року Улас Самчук проголосив засади толеранції та зваженості, закликаючи українських митців уникати крайнощів. Сам письменник декларував поміркованість як органічну рису власної вдачі: «По своїй природі не люблю крайностей, їх не переслідую і їх не проповідую. Не думаю категоріями революціонера, але рівночасно не розумію реакції на революцію». Такий же погляд він засвідчив на і з'їзді українських журналістів у Новому Ульмі 2 червня 1946 року, коли говорив про потребу думати як демократ і аристократ, революціонер і консерватист, соціаліст і націоналіст одночасно, закликав плекати не такого егіпету, а, наприклад, крайнощів.

Проте завдання «великої літератури», що так активно обговорювалося в

колах українських інтелектуалів на еміграції, так і залишилося порожнім гаслом. Не зміг зреалізувати його й сам Улас Самчук. Виконання великого епічного задуму, який мав, очевидно, унаочити програму «великої літератури», розтягнувся на довгі роки й припало на час згасання творчої енергії. Масмо на увазі роман-епіпею «Ост», що, за задумом письменника, повинна була втілювати вершину його творчих здібностей. Очевидно, Улас Самчук належав до тих творців, яким необхідний постійний живий контакт із рідною землею, її людьми, життєвими враженнями. Відсутність такого контакту викликає творчу стагнацію та самоповтори.

Роман «Ост» є широкою проекцією попереднього окресленого у нарисах та спогадах «українського простору», літописцем якого назвав себе Самчук. Однак він надається до інтерпретації також як своєрідна метонімія України, котра тут репрезентує цілу Схід-культуру, істотно відмінну від західної, закорінену в емоційне, а не раціональне сприйняття світу. Не випадково саме Україна у романі стає епіцентром конфлікту Заходу й Сходу: геополітичний розпал цивілізацій, за Самчуком, означається саме тут, на цій рахманній землі, людність якої не засвоїла засад європейської культури, від віків тут прищеплюваної.

Творчий шлях Уласа Самчука, освоєння письменником кількох прикметних для свого часу самоідентичностей (воліняк, націоналіст, українець-соборник, емігрант) аказують на потребу консолідації національно-творчих сил, яку відчував письменник. Цей процес у часі бездержавного буття українців спонтанно народжується і розвивається в різних середовищах - у Радянській Україні 1920-х років (часу розквіту Розстріляного Відродження), Львові, Варшаві чи Празі 1930-х або в повосенних еміграційних організаціях Америки та Канади. Письменник свідомо й підсвідомо прагнув поєднати у творчості ці різні культурні ідентичності, усвідомлюючи це як умову майбутнього державницького мислення українців.

Досвід Уласа Самчука - письменника і громадянина, на тлі драматичного періоду історії України, в який довелося йому жити, виявляється неординарним, цікавим і привабливим. А це, своєю чергою, засвідчує в Самчукові феноменальне явище, що виходить поза рамки свого часу та проектується на наступні періоди і покоління.

Оптимістичне світосприйняття Самчука, його віра в силу своєї нації мали, безперечно, мобілізуючий вплив на сучасників, а, можливо, й сенс пророцтва. Письменник був переконаний, що, попри найнесприятливіші обставини, українцям слід утверджуватись серед інших народів. «Видержати, не піднести догри рук, не здатися і не впасти... Щоб утримати свою живу, творчу силу і щоб колись по віках нам не сказали, що якраз ми були тими слабшими, яких історія зіпнула під свої колеса і розтопта-ла», - так звучить одна з найістотніших заповідей автора «Волині». Самчук був серед тих заслужених для України діячів, які формували засади державницького мислення та слушно критикували колоніальну закомплексованість українців. Тому то й заслужив він на шану та добру славу.

Ярослав ПОЛИЩУК,
доктор філологічних наук, професор